

Марина Демедюк,

фольклористка (казкознавство),
молодша наукова співробітниця відділу фольклористики
Інституту народознавства НАН України,
кандидатка філологічних наук,
Львів, Україна.
mdemediuk@gmail.com

Сучасні фіксації українських народних казок Подільсько-Буковинської Наддністрянщини

Народна казка – явище багатогранне як із тематичного, так і з функціонального боку. Первісно твори цього пласту належали до репертуару дорослих і розповідалися на вечорницях, біля вогнищ заради розваги та для передачі досвіду. Звідси виникали сюжети, що містили еротичні сцени та жорстокість у ставленні героя до антагоніста. Іншого звучання казка набуває в сучасному суспільстві. Це вже суто дитячий прозовий пласт народних оповідей, покликаний сприяти психо-емоційному розвитку особистості, познайомити дитину з світом в легкий, сповнений краси і гумору спосіб. Змінився також і спосіб передачі текстів. Тепер чільну роль посідає писемність, а тому казки вже не розповідаються усно, а здебільшого їх читають із збірників. Хоча як фольклорне явище казка поступово зникає, навіть в XXI ст. ще можна зафіксувати окремі тексти, що віддзеркалюють класичний період побутування цього нарративу.

Одним з таких випадків фіксації живого тексту вважаю власні записи із Подільсько-Буковинської Наддністрянщини, які вдалося зафіксувати селах у Кельменецького р-ну Чернівецької обл. та Заліщицького р-ну Тернопільської обл. Хочу детально зупинитися на змістово-формальній та персонажній складовій творів, показати їх місце у сюжетній канві українського казкового епосу.

Так, серед найяскравіших текстів доцільно виокремити казку про Козу-Дерезу. З сюжетного боку це – контамінація відомого твору «Брехлива коза» (АТУ 212) із мотивом одруження лисиці з раком, що служить логічним завершенням оповіді та увиразнює комічний елемент: «Вона всипа борщ, а рак у борщови» [1, арк. 41]. Збережені ключові медіальні формули сюжету: трикратне повторення дії (тричі женуть козу пасти, тричі тупиться ніж, троє звірів намагаються вигнати злотворця), формульні фрази: «той дід вийшов на воротах в червоних чоботях» [1, арк. 40], «Не їла, дідуню, і не пила, дідуню. Бігла через лісочок вхватила кленовий листочок, бігла через гребельку, вхватила води крапичку. І тим

ся переділила» [1, арк. 40], «А я коза Берда, по пів боку дерга. Тупу-тупу ногами, заколю тебе рогами» [1, арк. 41]. Видозміни зазнає ланцюг рятівників знедоленого героя. Так, коза забігає в лисиччину хатку, а звільнити помешкання намагаються допомогти заєць, вовк і їжак. З класичного ланцюжка залишається лише образ рака, оскільки для сюжету він є визначальним. Тому і його формульна відповідь злотворцеві збережена: «А я рак-небурак, як тя щипну, буде знак» [1, арк. 41].

Серед чарівних казок виокремлюється низка текстів, що репрезентують класичні казкові сюжети із збереженою архітектонікою. Так, казка «Ох» містить типовий епізод зустрічі героя з Охом: «Сідає дід під пенька: «Ох, як си темно. Ох, як я сі змучив». Дідок каже: «Шо ти мене визиваєш, діду?». Каже: «Ні, я Вас ни визивав?». «Визивав. Ти казав «Ох», а я є Ох». Маленькі таки дідок вискавав» [1, арк. 70]. Важливим елементом є трикратні повтори дій (тричі Ох спалює хлопця, тричі батько приходить впізнавати свого сина, потрійна метаморфоза героя і злотворця). Додаткової епічної настроєності додає коментар оповідача, в якому наявна інформація про спосіб передачі тексту від одного оповідача до іншого, а також про жаль стосовно неповноти відтворення почутого колись: «А се вповідали колись сесі казки. Се довга, довга казка за Оха. Се вповідав чоловік Двірнянський ото всьо. Ото шо хата на горбі. Він довго вповідав за Оха. Як він виробляв, шо робив. Я так ни докажу вже» [1, арк. 71].

Поряд із традиційним Змієм-чоловіком в українській казковій традиції нерідко фігурує і його жіночий аналог. «Змія летит на двінадцять сажень огонь горит і з рота огонь палає» [1, арк. 43]. Змія як казкова потвора більш характерна для сюжетів народних казок із Лівобережної України, про що свідчать і сучасні фіксації казкових текстів з Подільської Наддністрянщини: «Та змія вже хоче з'їсти її» [1, арк. 47]. Поява фемінного персонажа пов'язана, на нашу думку, із впливом образної системи замовлювально-заклинальної традиції,

в якій саме змія виступає як один із противників людини та тварин, на казковий епос. Казка «Про хлопчика і змію» є інтерпретацією сюжету про Івасика Телесика (АТУ 327С) з додатковим багатирським мотивом бою героя із міфологічних злотворцем (АТУ 300А). Так, хлопчик почергово вбиває двох змій, присипляючи їх своєю грою на сопілці («Він грає, вона гуляє, він грає, вона гуляє, він грає, вона гуляє. Гоп та й заснула» [1, арк. 42]), третя виявляється наймогутнішою і не засинає, а забирає хлопця у свій світ. Цікавими є медіальні формули-діалоги злотворця з героєм: «З'їм, з'їм. – Змієчко-любочко, не їж мене заграю тобі, погуляєш собі. – Ну грай» [1, арк. 42]. Зображення антагоніста подається в традиції класичної багатирської казки: «Летит змія, сім сажень огонь горит» [1, арк. 42]. Традиційним для сюжету про хлопчика і відьму є завершення казки, де гості змій з'їдають зміївну: «– Сип, сип з Телесика кісточки. – Брешиш, бо з твої Ганночки-дочки. – Сип-сип з Телесика кісточки. – Брешиш, бо з твої Ганночки-дочки» [1, арк. 44].

Найпродуктивнішим серед сучасних фіксацій є популярний у слов'янській фольклорній традиції сюжет «Дідова і бабина дочка» (АТУ 480*). Прикметно, що у записах від оповідачок затирається міфологічне звучання тексту: дівчина отримує винагороду за свою працелюбність та хороші вчинки від пастухів, господарів, в яких служила. Твір, записаний від казкаря-чоловіка, зберіг традиційне звучання: Приходе Біда й каже: «Дівочко, дівочко, пересади мене через поріг». – Пересадила через поріг. – «Дівочко, дівочко пересади мене згори». Пересадила згори. – «Дівочко, дівочко вісадь мене на подил». Вісадила на подил. «Дівочко, дівочко, вісади мене на піч». Вісадила на піч. Каже: «Дівочко, ходи сюди. Вітяни з лівого вуха мині хустину. Шо схочиш, будиш мати» [1, арк. 68]. В українській казці Наддністрянщини під впливом народної моралі отримав і своєрідне завершення – баба визнає фізичні та моральні переваги дідової дочки, а власну лівину соромить та проганяє з дому: «А та баба каже: «Діду, забери сю дівку, щоб я не бачила». Вилупила її і нагнала. І так кончилася казка» [1, арк. 46].

Розглянувши сюжетно-тематичний діапазон сучасних записів українських народних казок Наддністрянщини, доцільно зауважити, що тексти зберігають традиційний стиль оповіді та основні формальні елементи наративу. Зокрема, наявні трикратні ретардаційні повтори, стійкі медіальні формули. Подекуди зазнали переосмислення

ключові мотиви вчинків героїв. Відрадно, що хоча жанр казки майже повністю перейшов у стадію пасивного побутування, однак ще вдається зафіксувати традиційні тексти з виразним міфологічним звучанням та цікавими сюжетними контамінаціями.

Література:

1. Демедюк, М. (2008). Фольклорні матеріали з Подільсько-Буковинської Наддністрянщини. *Архів Інституту народознавства НАН України, Ф. 1, оп. 2, од. зб. 512, арк. 1–96.*

